

УДК 37.034–053.6.

Н. Д. ПОДЧЕРНЯЄВА

аспірант

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

ФУНКЦІЇ КУЛЬТУРИ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглянуто поняття культури міжнаціонального спілкування старшокласників; описано особливості становлення та розвитку старшокласників у педагогічному процесі загальноосвітнього навчального закладу (потреба в спілкуванні та бажання принести користь суспільству, розуміння особистісної ідентичності, наявність колективно-групової поведінки, виявлення цінностей свого внутрішнього світу, формування світогляду, здатність дотримуватися моралі, етики, ідеології, норм і цінностей суспільства, інтерес до знань); у результаті проведеного огляду наукових джерел щодо функцій культури міжнаціонального спілкування старшокласників визначено та схарактеризовано основні функції культури міжнаціонального спілкування старшокласників (пізнавальну, нормативну, комунікативну, виховну, регулятивну, трансляційну).

Ключові слова: культура міжнаціонального спілкування старшокласників, старшокласник, функції.

Суспільні зміни в Україні, які зумовлені міграцією, глобалізаційними світовими процесами, пов'язаними з появою комунікаційних мереж, інтеграційні процеси в Європі, для яких характерний взаємовплив культур, приводять до появи міжнаціональних колективів. А це, у свою чергу, вимагає від учасників освітнього процесу оволодіння високою культурою міжнаціонального спілкування. Так, академік В. Кремень зазначає, що освіта й наука визначають обличчя та авторитет держави. “Сучасна держава є активним учасником і почасти каталізатором глобалізаційного розвитку. Коли ми ведемо мову про глобалізацію, то, зазвичай, оперуємо такими категоріями, як зближення держав, народів, націй, формування єдиного інформаційного простору, економічного поля. Відбувається зближення характеру суспільних відносин між державами” [8, с. 7].

Проблема формування культури міжнаціонального спілкування особливої актуальності набуває саме в старшому шкільному віці, бо в цей період зменшується гострота міжособистісних конфліктів і негативізм у взаєминах з оточенням, зростають контактність та комунікативність, виникає потреба в спілкуванні. Формування особистої ідентичності, почуття індивідуальної самототожності забезпечує в старшокласника формування самооцінки та критичності. Поведінка старшокласника за самою суттю є колективно-груповою. Усвідомлення групової належності, солідарності, товариської взаємодопомоги не лише полегшує юнацьку автономізацію від дорослих, а й дає старшокласнику надзвичайно важливе для нього відчуття емоційного благополуччя та стійкості [15, с. 266–267].

Головним психологічним надбанням ранньої юності є виявлення цінності свого внутрішнього світу. Зовнішній світ починає сприйматися через себе. Розвивається здатність до самоаналізу й потреба систематизувати, узагальнювати свої знання про себе.

Характерною рисою розвитку особистості в ранньому юнацькому віці є вироблення світогляду, який регулює взаємини юнаків, впливає на формування ціннісних орієнтацій, поведінку, ставлення до людей і проектування свого майбутнього.

У старшому шкільному віці виникає таке міжособистісне новоутворення, як вірність, тобто здатність дотримуватися моралі, етики та ідеології суспільства, його норм і цінностей. У юнаків та дівчат формуються такі риси, як емпатія, співчуття, співпереживання, взаєморозуміння, взаємодопомога, підтримка, здатність контролювати гнів, агресію, негативні переживання тощо [19, с. 235]. Ці риси сприяють розвитку комунікативних, інтелектуальних, організаторських умінь спілкування.

Ставлення старшокласників до окремих предметів починає змінюватися й зумовлюється інтересами, нахилами, намірами отримати певну інформацію. Виникає інтерес до знань. У цей час посилюється суспільна направленість особи учня, його потреба принести користь суспільству, іншим людям.

Враховуючи вказані характеристики (потреба в спілкуванні та бажання принести користь, розуміння особистісної ідентичності, наявність колективно-групової поведінки, виявлення цінностей свого внутрішнього світу, вироблення світогляду, здатність дотримуватися моралі, етики, ідеології, норм і цінностей суспільства, інтерес до знань), вважаємо цей віковий період важливим і сприятливим для формування культури міжнаціонального спілкування старшокласника.

Нові форми спілкування між однолітками в старшому шкільному віці, що базуються на їх спільних інтересах, зумовлюють розвиток поглибленої зацікавленості школярів один одним. Інтерес до однолітка, роздуми про його риси вдачі примушують старшокласника придивитися до себе, проаналізувати свою поведінку, стиль спілкування, вчинки, почуття, думки, розібратися у своїх переживаннях, сумнівах, можливостях, перспективах тощо.

Науковці розглядають сутність поняття “культура міжнаціонального спілкування старшокласників” як інтегровану якість особистості (Г. Назаренко, Т. Фогель, Є. Степанов, І. Махрова); як сукупність спеціальних знань (Ю. Кушнір, О. Попова); як певні взаємозв’язки й відносини (А. Авксентьєв, В. Авксентьєв, Р. Кадієва).

Мета статті – на підставі аналізу науково-педагогічної літератури визначити та схарактеризувати функції культури міжнаціонального спілкування старшокласників.

Аналіз науково-педагогічної літератури [1; 6; 9; 13; 17; 18] надав можливість розглядати культуру міжнаціонального спілкування старшокласників як інтегративну характеристику толерантної особистості, що відо-

бражає ставлення суб'єкта до самого себе як представника певної нації, сприймання системи цінностей іншої нації, уміння налагоджувати доброзичливі стосунки та дотримуватися загальнолюдських норм моралі, оволодіння специфічними знаннями особливостей інших культур і розкривається в адекватному поводженні з людьми різних націй.

Для визначення основних функцій культури міжнаціонального спілкування старшокласників звернемося до огляду наукових джерел з питань культури міжнаціонального спілкування.

Дослідники Т. Атрощенко [2], З. Гасанов [3], Ю. Кушнір [9], М. Пірен [11], виокремлюючи пізнавальну функцію (пізнавально-гносеологічну, теоретичну), вважають, що вона дає можливість опанувати знання про історичне минуле та сучасне того чи іншого народу, його культуру, національні традиції, звичаї, обряди, мову.

Науковці Т. Атрощенко [2], З. Гасанов [3], О. Гуренко [4], В. Комаров [7], М. Пірен [11], І. Серова [16], Н. Чіпінова [20] виділяють комунікативно-регулятивну функцію культури міжнаціонального спілкування (комунікативну, регулятивну), яка виявляється у врегулюванні соціальних контактів з представниками різних національностей у колективі, суспільстві, у широкому використанні міжнаціонального спілкування для розвитку та вдосконалення особистості; сприяє формуванню толерантності у взаєминах з представниками різних культур, національностей.

На виховній функції культури міжнаціонального спілкування наголошують дослідники Т. Атрощенко [2], З. Гасанов [3], О. Гуренко [4], М. Пірен [11], вважаючи її завданням перетворення морально-етичних норм поведінки щодо представників інших національностей в особистісно-моральні цінності.

Нормативну функцію культури міжнаціонального спілкування визначає Н. Чіпінова [20], зазначаючи, що вона передбачає вироблення норм і вимог, які забезпечують соціальний тип поведінки у взаєминах представників різних національностей. Ця функція виступає як система обов'язкових норм і вимог до всіх аспектів життєдіяльності суспільства.

Ціннісно-нормативну функцію культури міжнаціонального спілкування, яка відповідає за дотримання загальнолюдських цінностей, визначають Т. Атрощенко [2], З. Гасанов [3], О. Гуренко [4], М. Пірен [11].

Суголосними є думки дослідників І. Серової [16] та В. Комарова [7], які виокремлюють функцію взаєморозуміння (пізнання індивідами один одного й поліпшення взаєморозуміння в процесі спілкування) та функцію взаємовпливу (вплив особистості на культурне середовище нації й вплив соціуму на особистість).

Завданням світоглядної функції В. Комаров [7] вважає формування в особистості світоглядної культури (етнічний "зріз" уявлення індивіда про навколишнє середовище; самостійність вибору індивідом своїх життєвих позицій).

Як специфічну для культури міжнаціонального спілкування старшокласників Н. Чіпінова [20] називає трансляційну функцію, яка полягає в збереженні історичної пам'яті, переосмисленні досвіду попередніх поколінь і на цій основі виробленні відповідних критеріїв та соціальних орієнтирів відносин різних націй і народностей.

В. Комаров також виокремлює специфічні для культури міжнаціонального спілкування старшокласників функції: зростання загальної культури представників націй (реальний зв'язок особистості з національною середовищем; гармонія національного із суспільно-культурним досвідом); соціалізація особистості (різноманіття й відмінності національних культур, зумовлені історичним розвитком; особливості національної культури як основа адаптування до соціальних норм і вимог) [7, с. 47].

На підставі наведеного аналізу функцій культури міжнаціонального спілкування старшокласників і особливостей їх розвитку та становлення в системі освіти загальноосвітнього навчального закладу, виділяємо основні функції досліджуваного феномену:

1. Пізнавальну: виявляється в оволодінні старшокласником системою специфічних для міжнаціонального спілкування знань і вмінь та соціокультурним досвідом міжнаціонального спілкування. У цьому віці часто спостерігається зниження успішності, іноді навпаки – стрімке покращання. Це свідчить про те, що виникають нові мотиви навчання, пов'язані з формуванням життєвої перспективи. Незадоволеність собою та прагнення самостійно досягти задуманого в житті стає джерелом пізнавальної активності старшокласника. “У його самостійних заняттях з'являються далекі й близькі цілі, вони організують та спрямовують його конкретну діяльність. Навчання набуває особистісного сенсу й перетворюється на самоосвіту” [5, с. 136]. Неможливо зрозуміти генезис становлення особи у відриві від культури. Якщо хочемо зрозуміти внутрішній світ іноземця, потрібно вивчити його культуру, тому що культура (у вузькому значенні), за Р. Ладо, – це “спосіб життя” [21, с. 182]. Старшокласники мають оволодівати країнознавчими знаннями, навчитися бачити відмінні та спільні риси між різними культурами, аналізувати особливості культур різних країн.

2. Нормативну: являє собою сукупність норм і стереотипів поведінки, прийнятих у тій чи іншій національній культурі, що регламентують поведінку й спілкування в цій культурі. Для старшого шкільного віку стають актуальними такі якості: товариськість, взаєморозуміння, уміння володіти собою, відвертість, сміливість, повага тощо. “Найважливіші норми кодексу товариства юнаків – повага гідності, рівноправність, вірність, допомога товаришу, чесність. У їхньому середовищі вчинки кожного стосовно товариша, групи не залишаються непоміченими й оцінюються як відповідні або невідповідні цим нормам...” [12, с. 127]. Вагоме значення для старшокласників має формування соціокультурної компетенції, що передбачає розвиток здатності усвідомлювати культурні особливості різних націй, вербальну й невербальну поведінку в типових мовних ситуаціях.

3. Комуникативну: виявляється у формуванні вмінь і готовності старшокласника встановлювати контакти з особами інших націй, повніше використовувати міжнаціональне спілкування для розвитку та вдосконалення особистості, у формуванні толерантності у взаєминах з представниками різних націй, бо прагнення спілкуватися з однолітками, мати друзів у старшокласників стає провідним. Для нього важливо не просто перебувати в середовищі однолітків, а займати в ньому таке становище, яке б його задовольняло. Спілкуванню старшокласника властиві випадковість і розпорошеність, переосмислення власної позиції у взаємодії, прагнення утвердити власну індивідуальність. Характерному для старшокласників стану очікування, передчуття чогось значного відповідають свобода, нестандартність мислення, широкі асоціації, особлива енергія думки. Тому саме в цей віковий період природно складаються стосунки з представниками інших націй.

4. Виховну: виявляється у формуванні системи позитивного ставлення особистості старшокласника до цінностей національних культур і їх носіїв, до традицій та звичаїв народів. Кожна нація створює свою систему виховання, підпорядковану властивій їй ментальності. Критерієм оцінювання якості національної системи виховання є її здатність забезпечувати духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь. Виховання, за О. Ребуль, – “це сукупність процесів взаємодії і зразків дії, які поступово пристосовують дитину до культури, можливістю оволодіння якою відрізняється людина від тварини” [22]. У Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді зазначено, що “виховання підростаючих поколінь відповідає потребам етнокультурного відродження та розвитку як українського народу, так і представників інших етносів, що проживають в Україні, передбачає надання їм широких можливостей для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування почуття національної гідності” [14]. Компонентами змісту виховання виступають загальнонаціональні цінності (Україна як цінність – побудова і розквіт України), загальнолюдські цінності (істина як цінність), життя (природа, життя людини і людська цивілізація як цінність, світова культура як цінність, воля і права особистості як цінність), спілкування і співпраця (міжнаціональне, кроскультурне як цінність) [10].

5. Регулятивну: є фактором співвідношення процесів спілкування, розвитку й саморозвитку особистості старшокласника в міжнаціональному просторі. Наявність адекватної самооцінки важлива для процесу формування культури міжнаціонального спілкування, оскільки старшокласник у цьому випадку правильно сприймає впливи інших осіб, які бажають йому допомогти при виборі цінного, позитивного стилю спілкування.

6. Трансляційну: полягає в збереженні історичної пам'яті, переосмисленні досвіду попередніх поколінь і на цій основі вироблення в старшокласника відповідних норм спілкування з різними націями. Саме в старшокласника розширюється діапазон соціальних ролей, що пояснюється достатньо різнобічними інтересами, потребами, запитам та неможливістю

їх реалізації в певній сфері діяльності. Період старшого шкільного віку – це такий етап соціалізації, на якому формується свідомою особистістю, яка активно усвідомлює реальний світ та своє місце в ньому, розуміє перетворювальну мінливість світу і, відповідно, здійснює шлях власного саморозвитку в ньому, взаємодіючи та співпрацюючи з іншими особистостями. Старшокласники переходять до систематичного засвоєння теоретичних основ різноманітних навчальних дисциплін, що створює ґрунт для оволодіння найбільш загальними законами природи, суспільного життя та пізнання. У цей час посилюється суспільна направленість особи старшокласника, його потреба принести користь суспільству, іншим людям.

Таким чином, специфічність функцій культури міжнаціонального спілкування старшокласника полягає у виникненні в нього особистісного сенсу навчання та оволодіння краєзнавчими знаннями, перетворенні навчання на самонавчання; в обізнаності старшокласника в нормах і стереотипах поведінки певних національних культур, прояві поваги до них, дотриманні норм кодексу товарищескості; у випадковості спілкування, прагненні утвердити власну індивідуальність; у формуванні загальнонаціональних та загальнолюдських цінностей; в адекватній самооцінці старшокласника в процесі міжнаціонального спілкування; в активній життєвій позиції старшокласника, залученні його до громадської діяльності, яка надає можливість виробити критерії та соціальні орієнтири відносин людей різних націй.

Висновки. Отже, реалізація всіх функцій культури міжнаціонального спілкування старшокласників є важливою, оскільки це є одним з факторів згуртування багатонаціонального шкільного колективу, налагодження доброзичливих стосунків, адекватного сприйняття осіб іншої національності, а також сприяє розвитку й саморозвитку особистості в міжнаціональному просторі, забезпечує збереження та розвиток національних культур. Значну роль у цьому процесі відіграє позакласна робота загальноосвітнього навчального закладу, зокрема участь старшокласників у діяльності євроклубу.

Перспективи подальших досліджень передбачають визначення структури культури міжнаціонального спілкування старшокласників.

Список використаної літератури

1. Авксентьев А. В., Авксентьев В. А. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения. Ставрополь : Изд-во СГПИ, 1993. 222 с.
2. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування у студентському колективі. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.* 1999. № 6. С. 92–95.
3. Гасанов З. Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения. *Педагогика.* 1996. № 6. С. 51–55.
4. Гуренко О. І. Виховання етнічної толерантності та культури міжнаціонального спілкування у студентської молоді. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія : зб. статей.* Ялта : РВВ КГУ, 2007. Вип. 13. Ч. 2. С. 36–43.
5. Давыдов В. В., Драгунова Т. В., Ительсон Л. Б. Возрастная и педагогическая психология : учебник для студентов пед. институтов / под ред. А. В. Петровского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 1979. 228 с.

6. Кадиева Р. И. Формирование культуры межнационального общения в учебных заведениях многонационального региона. *Развитие личности в образовательных системах Южно-Российского региона*. Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 1997. Ч. 2. С. 200–204.
7. Комаров В. П. Приоритетные направления воспитания культуры межнационального общения молодежи. *Вестник ОГУ*. Оренбург, 1999. № 3. С. 47.
8. Кремень В. Г. Освіта і наука визначають обличчя й авторитет держави. *Україна і л-ра в середн. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2002. № 6. С. 6–13.
9. Кушнір Ю. В. Виховання у старшокласників культури міжетнічного спілкування : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2012. 20 с.
10. Михайлова О. С. Науково-теоретичні засади соціокультурного виховання у середній школі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/832/1/04mosssh.pdf>.
11. Пирен М. И. Социалистическая культура межнационального общения (сущность, тенденции развития). Львов : Світ, 1990. 216 с.
12. Подольська Є. А., Лихвар В. Д. Культурологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Харків : Вид-во НФаУ : Золоті сторінки, 2003. 248 с.
13. Попова О. Н. Формирование у школьников культуры межнационального общения : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград, 2004. 19 с.
14. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : Наказ МОН від 16.06.2015 р. № 641. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.
15. Психология подростка : учебник / под ред. чл.-кор. РАО А. А. Реана. Санкт-Петербург : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. 480 с.
16. Серова И. И. Культура межнационального общения. Минск, 1986. 157 с.
17. Степанов Є. П. Формування культури міжетнічних відносин у студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2004. 21 с.
18. Фогель Т. М. Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у процесі позакласної роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2013. 19 с.
19. Хавула Р. Психологічний аналіз ціннісних орієнтирів у юнацькому віці. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. 2012. Вип. 1. С. 31–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2012_1_37.
20. Чипинова Н. Ф. Формирование культуры межнационального общения у студентов педагогического вуза в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Челябинск, 2004. С. 17.
21. Lado R. *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. Michigan, 1957. 182 p.
22. Reboul O. *La Philosophie de l'éducation*. Paris, 1990. 121 p.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2017.

Подчерняева Н. Д. Функции культуры межнационального общения старшеклассников

В статье рассмотрено понятие культуры межнационального общения старшеклассников. Описаны особенности становления и развития старшеклассников в педагогическом процессе общеобразовательного учебного заведения (потребность в общении и желание принести пользу, понимание личностной идентичности, наличие коллективно-группового поведения, выявление ценностей своего внутреннего мира, формирование мировоззрения, способность соблюдать мораль, этику, идеологию, нормы и

ценности общества, интерес к знаниям). В результате проведенного обзора научной литературы относительно функций культуры межнационального общения старшеклассников определены и охарактеризованы основные функции культуры межнационального общения старшеклассников (познавательную, нормативную, коммуникативную, воспитательную, регулятивную, трансляционную).

Ключові слова: культура межнационального общения старшеклассников, старшеклассник, функции.

Podcherniaieva N. Functions of Inter-Ethnic Communication Culture of Senior Pupils

The article describes the peculiarities of formation and development of senior pupils in a pedagogical process in a comprehensive educational institution. E. g.: need for communication and desire to be useful, understanding of personal identity, presence of collective-group behavior, identification of pupils' inner world values, development of their scope, ability to adhere to morality, ethics, norms and values of society, interest in knowledge. Urgency of an issue of forming an interethnic communication culture in senior school ages is proved in the article. The analysis of scientific literature is carried out. The essence of the concept "culture of inter-ethnic communication of senior pupils" is considered as an integrated quality of personality (G. Nazarenko, T. Fogel, E. Stepanov, I. Makhrova); as a set of special knowledge (Yu. Kushnir, O. Popova); as certain interconnections and interrelations (A. Avksentyev, V. Avksentiev, R. Kadieva). The author considers the notion of the culture of intercultural communication of senior pupils as an integrative characteristic of a tolerant person, reflecting the attitude of a subject to himself as a representative of a certain nation, the perception of the value system of another nation, the ability to establish friendly relations and to observe universal human standards of morality, the acquisition of specific knowledge of other cultures characteristics, and is revealed in the adequate communication between people of different nations.

As a result of scientific sources review on functions of senior pupils' interethnic communication culture, its main functions (cognitive, normative, communicative, educational, regulative, and translation) are defined and characterized.

It is concluded that realization of all functions of senior pupils' interethnic communication culture is important, as it is one of the most important factors of multinational school team unification, as well as the establishment of friendly relations, adequate perception of persons of another nationality. A significant role in this process is played by the extracurricular activities of a comprehensive educational institution.

Key words: senior pupils' interethnic communication culture, senior pupil, functions.